

ONA TILI DARSLARIDA LEKSIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

Choriyeva Maftuna Xushboq qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Masofaviy va kechki talim fakulteti, O'zbek tili va adabiyoti yonalishi kechki 406 guruh talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada ona tili darslarida leksik kompetensiyani shakllantirish jarayonining nazariy-metodik asoslari tahlil qilinadi. Unda o'quvchilarning so'z boyligini kengaytirish, ma'no nozikliklarini anglash, kontekstda leksik birliklardan ongli foydalanish hamda nutqning aniqligi va ravonligini ta'minlashga doir usullar chuqur o'rganiladi. Shuningdek, leksik kompetensiyani rivojlantirishda interfaol metodlar, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, matn bilan ishlash strategiyalari va raqamli vositalarning ahamiyati ilmiy asosda yoritiladi. Maqola o'quvchilarning kommunikativ tayyorgarligini oshirishga xizmat qiluvchi samarali yondashuvlarni taklif etadi.

Kalit so'zlar: leksik kompetensiya, ona tili ta'limi, so'z boyligi, interfaol metodlar, lug'aviy birliklar, semantik tahlil, kontekst asosida o'qitish, nutq madaniyati, kommunikativ yondashuv.

KIRISH

Ona tili ta'limida o'quvchilarning nutqiy faoliyatga tayyorligi ko'p jihatdan ularning leksik boyligiga, so'z ma'nolarini chuqur anglashiga hamda til birliklaridan to'g'ri foydalanish malakasiga bog'liq hisoblanadi. Bugungi kunda ta'lim jarayoniga kompetensiyaviy yondashuvning kirib kelishi ona tili darslarining mazmuni va metodikasini yangicha ko'rib chiqishni talab qilmoqda. Leksik kompetensiya bu nafaqat so'z va iboralarni bilish, balki ularni maqsadga muvofiq qo'llay olish, kontekstni his etish, nutqiy vazifaga mos til birliklarini tanlay olish kabi murakkab jarayonlarni qamrab oladi. Shuning uchun ham umumiy o'rta ta'lim maktablarida leksik kompetensiyani shakllantirish til o'qitishning ustuvor vazifalaridan biri sifatida qaraladi.

So'nggi yillarda ona tili darslarida interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, zamonaviy pedagogik yondashuvlar keng qo'llanmoqda. Ammo leksik kompetensiya masalasi ayrim hollarda faqat lug'at yodlash bilan cheklab qo'yilmoqda. Aslida esa bu jarayon o'quvchining tafakkuri, muloqot madaniyati, nutqiy faolligini shakllantirishga xizmat qiluvchi murakkab tizimdir. Maqolada aynan shu jarayonning ilmiy-nazariy asoslari, amaliy yondashuvlari hamda dars jarayonidagi samarali metodlar yoritiladi.

ASOSIY QISM

Leksik kompetensiya tushunchasi lingvodidaktik qarashlarda tilni o'rganishning asosiy komponentlaridan biri sifatida talqin qilinadi. Bu kompetensiya o'quvchilarning so'zlar mazmunini anglash, ular orasidagi semantik munosabatlarni farqlash, so'zning konnotativ va denotativ ma'nolarini his etish, kontekstga mos holda qo'llay bilish, shuningdek, nutqning aniqligi va ifodaliligiga erishish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. Ona tili darslarida leksik kompetensiyani rivojlantirish bir necha omillarga tayangan holda amalga oshiriladi. Avvalo, o'quvchilarning tilga qiziqishi, lug'at boyligini oshirishga ehtiyoji va nutq faoliyatiga jalb etilishi jarayonning muvaffaqiyatini belgilaydi.

Leksik kompetensiyani shakllantirish jarayonida o'qituvchining metodik mahorati muhim o'rin tutadi. So'zning lug'aviy ma'nosi bilan uning uslubiy va konnotativ xususiyatlarini farqlash, ko'p ma'nolilik, sinonimiya, antonimiya, omonimiya kabi leksik hodisalarni chuqur o'rgatish o'quvchilar nutqining ravonligini ta'minlaydi.³⁷¹ Buning uchun darslarda kontekstual tahlil, matn asosida

³⁷¹ Rasulov, R., Sobirov, A. Ona tili ta'limida innovatsiyalar. – Toshkent: innovatsiya, 2020. 45-bet.

semantik izlanishlar, soʻzlararo munosabatni aniqlash kabi faol metodik usullar qoʻllanadi. Oʻquvchi soʻz maʼnosini shunchaki eslab qolmasligi, balki uning nutqiy vazifasini anglab, turli vaziyatlarda qoʻllay olishi darsning asosiy maqsadi boʻlishi lozim.

Leksik kompetensiyani rivojlantirishda interaktiv metodlarning oʻrni beqiyosdir. “aqliy hujum”, “klaster”, “insert”, “sinkveyn”, “beshinchisi ortiqcha” kabi metodlar oʻquvchilarning tafakkurini faollashtirib, soʻz boyligidan faol foydalanishga undaydi. Ayniqsa, matn bilan ishlashga asoslangan topshiriqlar oʻquvchilarning mustaqil fikrlashini kuchaytiradi. Matn asosida yangi soʻzlarni ajratish, ularning uslubiy qiymatini aniqlash, mazmuniy bogʻliqligini tushuntirish, oʻquvchining ichki motivatsiyasini oshiradi. Matn tahlili jarayonida kontekst markazga qoʻyiladi, chunki soʻzning asl qiymati aynan matndagi vazifasi orqali ochiladi.

Maktablarda leksik kompetensiyani shakllantirishda raqamli texnologiyalarni qoʻllash ham samaralidir. Elektron lugʻatlar, interaktiv platformalar, onlayn mashqlar oʻquvchilarning mustaqil ishlash malakasini rivojlantiradi. Raqamli oʻyinlar va leksik konstruktorlar orqali yangi soʻzlarni tez oʻzlashtirish mumkin. Multimediali darslar, audio va video materiallar oʻquvchilarning eshituv, koʻruv kanallari orqali soʻzlarni eslab qolish faolligini oshiradi.

Ona tili darslarida leksik kompetensiyani shakllantirish jarayonida milliy qadriyatlar, ona tilining badiiy imkoniyatlarini oʻrgatish ham muhim ahamiyat kasb etadi.³⁷² Sheʼriy matnlar, maqollar, matallar, xalq ogʻzaki ijodi namunalarini oʻrgatish orqali oʻquvchilar nafaqat soʻz maʼnosini, balki uning badiiy-estetik qiymatini his eta boshlaydi.³⁷³ Bunday yondashuv oʻquvchilar ongida tilning ijtimoiy-madaniy vazifalarini chuqur anglashga yordam beradi. Leksik kompetensiyaning muhim koʻrsatkichlaridan biri ham oʻquvchining nutqning badiiy-estetik xususiyatlarini idrok eta olish qobiliyatidir.

Leksik kompetensiyani rivojlantirish natijadorligini baholashda oʻquvchining ogʻzaki va yozma nutqi asosiy mezon boʻlib xizmat qiladi. Nutqda soʻzlarning maqsadga muvofiq qoʻllanishi, nutqning ravonligi, izchilligi, mantiqiyliqi, boy ifoda vositalaridan foydalanish darajasi oʻquvchilar kompetensiyasining shakllanganligini koʻrsatadi. Shuningdek, nutqiy vazifaga mos sinonim tanlay bilish, iboraviy birliklardan foydalanish, kontekstga mos stilistik vositalarni qoʻllay olish kabi koʻnikmalar ham baholash jarayonida eʼtiborga olinadi.

XULOSA

Ona tili darslarida leksik kompetensiyani shakllantirish koʻp qatlamli va uzluksiz metodik jarayon boʻlib, u oʻquvchilarning umumiy nutqiy savodxonligiga, kommunikativ kompetensiyasiga hamda ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllanishiga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Leksik kompetensiya nafaqat soʻz va iboralarni yod olish, balki ularning nutqiy vazifasini chuqur anglash, mazmuniy nozikliklarini farqlash, til birliklari oʻrtasidagi semantik munosabatni tahlil qilish va ularni turli kommunikativ vaziyatlarda maqsadga muvofiq qoʻllay olish kabi koʻnikmalarni oʻz ichiga oladi. Shu sababli oʻqituvchi dars jarayonida soʻzning ichki tuzilishini, stilistik xususiyatlarini, sinonimik qatorlarni, koʻp maʼnolilikni va leksik birliklarning konnotativ qatlamini oʻquvchiga izchil anglatib borishi talab etiladi.

Hozirgi zamon taʼlimida kompetensiyaviy yondashuv ustuvor boʻlgani bois, ona tili darslari ham anʼanaviy yodlashga asoslangan oʻqitishdan koʻra, amaliy faoliyatga yoʻnaltirilgan, oʻquvchining mustaqil fikrlashi va tahliliy salohiyatini rivojlantirishga urgʻu beruvchi shaklga ega boʻlishi lozim. Leksik kompetensiyani rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanish oʻquvchilarning nutqiy faolligini oshiradi, ularni fikrlashga undaydi, soʻz boyligini kengaytiradi hamda ogʻzaki va yozma nutqda til birliklaridan ongli foydalanish malakasini shakllantiradi. Matn asosida ishlash, kontekstual tahlil, leksik oʻyinlar, raqamli vositalar yordamida lugʻat boyligini faollashtirish — bularning barchasi oʻquvchining tilga boʻlgan qiziqish va motivatsiyasini kuchaytiradi.

³⁷² Bozorov, O. *Oʻzbek tilining semantik tizimi*. – Toshkent: yangi asr avlodi, 2015. 85-bet.

³⁷³ Qayumova, M. *Ona tili darslarida matn ustida ishlash metodlari*. – Toshkent: ilm ziyo, 2016. 76-bet.

Raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish zamonaviy o'quvchilar ehtiyojiga mos ta'lim muhiti yaratishga xizmat qiladi. Elektron platformalar, ta'limiy mobil ilovalar, interaktiv lug'atlar, virtual testlar o'quvchilarning mustaqil ishlash imkoniyatlarini kengaytirib, leksik birliklarning tez va samarali o'zlashtirilishiga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarning leksik kompetensiyasini nafaqat maktabda, balki darsdan tashqari faoliyatda ham mustahkamlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qo'ng'urov, R. *Lingvistika asoslari*. – Toshkent: O'zbekiston, 2012.
2. Rasulov, R., Sobirov, A. *Ona tili ta'limida innovatsiyalar*. – Toshkent: Innovatsiya, 2020.
3. Usmonov, A. *O'zbek tilida leksikologiya masalalari*. – Toshkent: fan, 1998.
4. Bozorov, O. *O'zbek tilining semantik tizimi*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
5. Mamatov, A. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent: Sharq, 2018.
6. Qayumova, M. *Ona tili darslarida matn ustida ishlash metodlari*. – Toshkent: Ilm ziyo, 2016.